

УДК 303.823:340.12*ІЛЬІН І.О.

Ю.М. ДМИТРИЄНКО, канд. філос. наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДОСЛІДНИКИ ПРО І.О. ІЛЬІНА - ПРАВознавця

Ключові слова: правова творчість, І.А. Ільїн

Не випадково для останнього десятиліття характерне звертання до ідейно-теоретичної спадщини вітчизняної юридичної думки кінця ХІ - початку ХХ століть. Закономірність такого інтересу обумовлена подібністю характеристик українського суспільного середовища, у якому як на рубежі ХІ-ХХ століть, так і зараз, наприкінці ХХ століття, переважає правовий нігілізм.

За радянських часів дореволюційна філолофсько-правова думка практично зникла з наукового обороту, цілий шар вітчизняної філософії залишався за межами уваги дослідників права [1, 2]. Варто помітити, що дослідження дореволюційної філолофсько-правової думки вживали й у радянський час. У цьому сенсі підвищений інтерес до права, з об'єктивними причинами розвитку сучасної держави та суспільства вимагає неупередженого прочитування праць дореволюційних юристів: Н.Н. Алексєєва, Г.Д. Гурвича, Б.П. Вишеславцева, Б.А. Кистяковского, Н.М. Коркунова, П.І. Новгородцева, І.Б. Новицького, Е.Н. Трубецького та інших. Однак питання про систематизацію та аналіз вітчизняної філолофсько-юридичної думки ще далекі від якісного позитивного вивчення. Крім того, зазначена проблема пов'язана з державною програмою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Формування механізму реалізації та захисту прав і свобод громадян України».

Особливий інтерес викликає творчість вітчизняних філософів, правознавців, що залишились у еміграції в результаті революційних подій 1917 року. На відміну від радянських дослідників представники юридич-

ної науки зарубіжжя мали можливість знайомитися з новітніми плинами західної політико-правової думки, використовувати їх для створення своїх власних концепцій, які, у свою чергу, надалі вплинули на розвиток західної і вітчизняної юриспруденції. У цьому зв'язку уявляється цілком виправданим звертання до творчості Івана Олександровича Ільїна. Його творча спадщина (а це більше 30 книг, сотні брошур, статей і виступів) привертає особливу увагу постановкою проблем, нестандартністю рішень, відмінним почуттям стилю. І.О. Ільїн цікавий як правознавець і філософ, релігійний мислитель і педагог, яскравий оратор, патріот і публіцист. Досить перелічити назви деяких його робіт, щоб зрозуміти універсальність його таланта: «О сущности правосознания», «Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека», «Основы христианской культуры», «Путь к очевидности», «Отчизна и мы» та інші. Дослідницький талант І.О. Ільїна настільки різнобічний, що спонукає до створення класифікації його творчості.

Метою наукової статті є аналіз рівня вивченості дослідження правової творчості І.О. Ільїна, зокрема у сфері його досліджень правовосвідомості. Завданнями статті є виявлення за Ільїним властивостей та перспектив правової свідомості, її впливу на розвиток українських правових знань.

Ю.Т. Лисиця, один з найбільш авторитетних дослідників творчої спадщини Ільїна, укладач і коментатор його зібрання творів, вважає, що І.О. Ільїн вніс величезний внесок в історію філософії права та філософсько-правових вчень такими роботами як «Идея личности в учении Штернера» (1911), «Кризис субъекта в наукоучении Фихте Старшего. Опыт систематического анализа» (1912), «О возрождении гегельянства» (1912), «Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека» (1918). Як правознавець, І.О. Ільїн презентує роботи «Общее учение о праве и государстве» (1915) (Робота є першою частиною книги: Ильин И.А., Устинов В.М., Новицкий И.В., Гарнет М.Н. «Основы

законоведення», що надрукована у Москві та Петрограді в 1915 році), «Понятие права и силы» (1910), «О сущности правосознания» (1956), «О монархии и республике» (1979) та інші [3].

Наведена класифікація досить умовна, оскільки, строго говорячи, у всіх роботах І.О. Ільїна виступає як філософ права та правосвідомості природно-правової орієнтації, і, отже, всі його роботи можна віднести до філософсько-правового спрямування природно-правового напрямку. Можливо, це зумовлено специфікою наукового інтересу Ільїна. Займаючись минулим, сьогоденням, майбутнім вітчизни, проблемами природи держави, розглядаючи їх у широкому соціокультурному контексті, мислитель намагався розширити рамки філософії права, а фактично філософії правосвідомості, ставши патріархом вітчизняної філософії правової свідомості. Як справедливо відзначають, філософія правосвідомості - це не тільки моральний стрижень законодавства, це «пізнання суспільного ідеалу, з'ясування того, якої повинен бути благий, розумний, справедливий, «нормальний» лад суспільства» [4, с.253], це й критерій моральних вимог, пропонованих як до дій влади, так і до дій кожної людини. Знавцем творчої спадщини І.О. Ільїна, безумовно, також вважається Н.П. Полторацький, що довгі роки працював з архівом Ільїна в США, підготувавши до друку деякі його роботи [5-9]. Однак у більшості робіт про Ільїна акцент робиться на його філософські, етичні, чим правові погляди. Вітчизняна довідкова література містить, як правило, тільки згадування про його роботу «Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека». Власне кажучи, широкому колу читачів найбільше Ільїн відомий як дослідник і коментатор Гегеля та як ідеолог Білого руху. За радянського періоду Ільїн оцінювався переважно негативно.

У свою чергу, за тих же радянських часів його дослідження творчості Гегеля оцінювалося досить високо. Так, Ю.В. Попов вважав труди Ільїна про Гегеля як «найбільш значні

в історії російського ідеалізму». Внесок Ільїна в історію філософії визнавав і В.А. Малінін, що вважав, що «не тільки в російській, але й у світовій філософській літературі твори Ільїна є одними з фундаментальних та по своєму глибоких досліджень гегелівського ідеалізму». На творчість І.О. Ільїна звертали увагу такі визнані дослідники російської філософії, як В. Зеньковский та Н. Лосский. Зеньковский углядів в Ільїні, насамперед, гегельянця, при цьому вказуючи на перевагу в його філософії правосвідомості трансценденталізму та імманентизму.

Неодноразово посилався на філософські та етичні роботи Ільїна й С.Н. Булгаков, визнаючи, що його дослідження філософії Гегеля заслуговують «повної уваги», мають «видатні пристойності». Позитивно оцінювали Ільїна П.Б. Струве служителя церкви. За останні кілька років у вітчизняній літературі з'явилися публікації, присвячені Ільїну, що розглядають різні аспекти його творчості та фрагменти здобутків. Характерно, що в сучасній довідковій літературі різко змінилася оцінка особистості І.О. Ільїна та його творчості. Ю. Сохряков, наприклад, пише про Ільїна не тільки як «про глибокого знавця німецької класичної філософії та класичного права», але й як про мислителя, що здійснив «значний внесок у розкриття сутності правової ідеї». Але, мабуть, єдиною спробою дати цілісну характеристику творчості Ільїна є стаття І.І. Євлампієва. Отже, у вітчизняній літературі аналіз творчості І.О. Ільїна здійснювався в основному у філософсько-етичному та частково правовому ключі.

Своєрідність підходів І.О. Ільїна до проблем правознавства та державознавства визначається особливістю його філософських поглядів, що випробували помітний вплив західноєвропейських і вітчизняної філософських традицій. Проблеми змісту людського життя, абсолютної відповідальності людини за всі, що відбувається в суспільстві, становлять основу творчості І.О. Ільїна. Інтерес до особистісного початку закономірно приводить Ільїна до феноменологічної філософії Е.

Гуссерля. Знайомство з феноменологічним методом дозволяє нетрадиційно розглядати творчість Гегеля, його правосвідомість із позицій інтуїтивізму. Взявши за основу етико-правові аспекти філософії Гегеля, його позачуттєве внутрішнє світоспоглядання («предметність» в І.О. Ільїна), Ільїн розуміє праву моральність як об'єктивований, соціально реалізований абсолют високого циклу соціальної активності правової свідомості та із цих позицій оцінює право й державу. Під впливом Т. Карлейля, його містеріального сприйняття світу, визнання значимості правової аристократії (Ільїн розуміє її як праву «аристократію духу»), І.О. Ільїн звертається до дослідження правової ролі соціальної та духовної ієрархії в моральному житті суспільства. Оптимістичний задум Гегеля про перетворення «нижчої стихії», матеріального світу на благих, Божественних початках Ільїн поєднує з ідеєю Православ'я. Пошук шляхів духовного відродження Росії та морального становлення особистості І.О. Ільїн веде, неухильно погоджуючи свої ідеї із православною догматикою. Досліджуючи душевно-духовну сутність права та держави, підкреслюючи їхній нерозривний зв'язок з релігійною правовою культурою, Ільїн багато в чому солідарний із трактуванням релігії, даної С. Булгаковим. Таким чином, по Ільїну, право, держава, що втілюють Божественний промисел на землі, спрямовані на створення християнської культури, суспільства, побудованого на основах справедливості.

Творчість І.О. Ільїна продовжує природно-правові традиції вітчизняної юриспруденції (І.В. Михайловський, Б.Н. Чичерин, П.І. Новгородцев та ін.). І.О. Ільїн вважає, що природне право та правосвідомість ідентифікують вічний аспект існування людини як моральної істоти. Центральним елементом природної правосвідомості є універсальні моральні норми. Їхня абсолютність і моральність ґрунтується на природі людини, що відрізняється від представників тваринного світу наявністю розуму й совісті. Звідси Ільїн робить висновок про духовну природу

права й, відповідно, правової свідомості. Не заперечуючи значимість позитивного права, І.О. Ільїн розглядає природне право як орієнтир для позитивного. Можливість позитивного права повніше реалізувати приписи природного зумовлена рівнем, або по нашій термінології циклом соціальної активності правосвідомості, що завжди є конкретно-історичним та має конкретно-історичну специфіку. І.О. Ільїн розробляє оригінальне вчення про правосвідомість. У рамках вчення про правосвідомість Ільїн дає своє визначення поняття правосвідомості як "волі до права", як одночасного існування в людині моральної волі, здатності до самообмеження та до самодисципліни. Дослідник виділяє фактори, що впливають на формування правосвідомості. У вихованні «здорової» правосвідомості велике значення мають соціально-політичні, економічні та культурні фактори. Фундамент правосвідомості формується в дитинстві, у родині. Аналіз побутових, соціальних явищ, оцінка, що дається їм у родині, затверджує початкові правові поняття людини. Розміри території, щільність населення, національний склад країни, відношення до власності та ін. визначають тимчасові рамки, характер зусиль, спрямованих на формування правосвідомості. Також Ільїн відзначає великий вплив приватної власності на правосвідомість. Він виділяє ознаки «здорової» правосвідомості, названі їм «аксіомами». Три аксіоми правосвідомості (духовна пристойність, духовна автономія, взаємне духовне визнання людей), що є ключовим пунктом творчості Ільїна, обґрунтовують нерозривну єдність політичної організації суспільства та внутрішній сенс духовного життя кожної окремої людини та народу в цілому.

Навчаючись на юридичному факультеті Московського університету, Ільїн стає прибічником наукової школи Павла Івановича Новгородцева (1866-1924). Платон, Руссо, Кант, Гегель - такі були ідейні центри школи Новгородцева.

Під впливом П.І. Новгородцева Ільїн починає цікавитися німецькою класичною фі-

лософією. Від свого наставника він сприймає прагнення розглядати деякі питання права в тісному зв'язку із загальними етичними та метафізичними проблемами. І.О. Ільїн цікавиться в той період різними аспектами державного права, міжнародних відносин. Про широту інтересів ученого свідчать перші його твори. Це роботи з аналізу філософських систем Аристотеля, Фихте, Шеллінга, Канта, Гегеля, Руссо, на основі яких він пише по закінченні університету роботи, що заклали фундамент його творчості.

Таким чином, досліджуючи минуле, сьогодення, майбутнє вітчизни, проблеми природи держави, розглядаючи їх у широкому соціокультурному контексті, мислитель намагався розширити рамки філософії права, а фактично філософії правосвідомості, ставши патріархом вітчизняної філософії правової свідомості. І.О. Ільїн розробляє оригінальне вчення про правосвідомість. У рамках вчення про правосвідомість Ільїн дає своє визначення поняття правосвідомості як «волі до права», як одночасного існування в людині моральної волі, здатності до самообмеження та до самодисципліни. Дослідник виділяє фактори, що впливають на формування правосвідомості. У вихованні «здорової» правосвідомості велике значення мають соціально-політичні, економічні та культурні фактори.

Думаємо, що подальше дослідження творчої спадщини у галузі правосвідомості значно сприятиме поновленню старих правових традицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пашуканис Э.Б. Избранные произведения по общей теории права и государства. - М.: Наука, 1980.
2. Зорькин В.Д. Позитивистская теория права в России. -М.: Юрид. лит., 1978.
3. Лисица Ю. Т. Известный писатель и исследователь И.А. Ильин. -М.: Облако, 1999.
4. Франк С.Л. Духовные основы общества // Русское зарубежье. -Л., 1991.
5. Полторацкий Н.П. И.А. Ильин и полемика вокруг его идеи о сопротивлении злу силой. -Лондон, Канада, 1975.
6. Полторацкий Н.П. Иван Александрович Ильин: Жизнь, работы, мировоззрение. - Тенефлай, Нью-Йорк, 1989.
7. Полторацкий Н.П. Россия и революция. -Нью-Йорк, 1988.
8. Полторацкий Н.П. Русская религиозная философия // Мосты. -1960. -№ 4.
9. Полторацкий Н.П. Русские заграничные писатели в литературно-философской критике И.А. Ильина // Русская литература в эмиграции. -Питтсбург, 1972.

Дмитрієнко Ю.М. Дослідники про І.О. Ільїна - правознавця // Форум права. -2006. -№ 3. -С.33-36 [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-3/06dumrip.pdf>

Досліджується правова творчість видатного дослідника, його вклад у розвиток українського суспільства.

Дмитриенко Ю.Н. Исследователи об И.А. Ильине - правоведе

Исследуется правовое творчество выдающегося исследователя, его вклад в развитие украинского общества.

Dmitrienko JU.N. Researcher about I.A. Il'in - the jurist

Legal creativity of the outstanding researcher, his contribution in development the Ukrainian society is investigated.